

ETNICKA DISTANCA I ETNICKI STEREOTIPI KAO FAKTOR ODLUKE O POVRATKU

Goran Opacic

Branko Vujadinovic

Kada govorimo o predrasudama i stereotipima postavlja se niz pitanja: zašto se javljaju stereotipi; da li stereotipe treba promatrati kao potrebu jedinke da pojednostavi realnost, tj. kao neizbežan nusprodukt kognitivnog funkcionisanja ili tendencije da se pronikne iza onoga što sama informacija nosi; da li je stereotipno mišljenje odgovor na spoljašnju frustraciju ili je odraz duboko skrivenih licnosnih i motivacijskih varijabli; da li su oni produkt evolutivnog nasleda ili neke partikularne kulture; Kao odgovor na ova pitanja u literaturi nalazimo razlicita objašnjenja. Dobri pregledi istraživanja mogu se naci u: Smith (1993); Snyder & Miene (1994); Stroebe & Insko (1989).

Bez pretenzija da budemo sveobuhvatni i iscrpni, faktore koji doprinose stvaranju i održavanju stereotipija možemo svrstati u nekoliko grupa: 1) **opšti principi funkcionisanja kognitivnog aparata**, 2) **socio-demografska obeležja osobe**, 3) **faktori koji su posledica individualne motivacije i licnih karakteristika pojedinca**.

Opšti principi funkcionisanja kognitivnog aparata kao što su: nesvesne generalizacije (Hill i saradnici, 1989, 1990); uspostavljane **lažnih (iluzornih) korelacija između ponašanja i pripadnosti grupi** (Hamilton i saradnici, 1989, 1993; Mullen, Johnson, 1990); **primovanje**, tj. cinjenica da prethodno iskustvo određuje kako vidimo i cujemo informacije, kako ih interpretiramo, cuvamo i na kraju koristimo (Sedikides i Skowronski 1991); sklonost da **se bolje pamte informacije kongruentne sa stereotipom** nego one nekongruentne (Rojahn & Pettigrew 1992, Stangor & McMillan 1992) faktori su koji generalno uticu na nastanak stereotipa. Pored navedenih faktora za održanje stereotipa vrlo je važno kako se procenjuje motivacija koja stoji iza određenog ponašanja pripadnika razlicitih grupa. Mehanizam koji je Pettigrew (1979 prema Hewstone, 1990) nazvao **“definitivnom greškom atribucije”** (ultimate attribution error) podrazumeva pripisivanje loših namera tj. internog lokusa kontrole pripadnicima

drugih grupa kada su posledice njihovog ponašanja loše, i eksternog lokusa kontrole kada su posledice njihovog ponašanja pozitivne, dok je, kada je rec o vlastitoj grupi situacija potpuno obrnuta – loše posledice imaju eksterne uzroke, a dobre posledice interne. Hewstone (1990) navodi niz empirijskih nalaza koji idu u prilog ovom shvatanju. Održavanju stereotipa pogoduje i potreba za međusobnim uskladjivanjem neuskладjenih informacija kojima operišemo (smanjenje kognitivne disonance - Festinger, 1957).

Socijalne karakteristike osobe kao što su: socijalni status, socijalna mobilnost, radni status i zanimanje, obrazovanje, rezidencijalni status (grad-selo) povezane su sa opštom tendencijom tolerancije ili netolerancije prema ino-grupama (Brown, 1965, Duckitt, 1994). S obzirom na obrazovno-profesionalni status, najmanju etnicku distancu ispoljavaju visoko kvalifikovani intelektualci. Kategorije sa višim i visokim obrazovanjem pokazuju i znacajno manji etnocentrizam od onih sa srednjim i nižim obrazovanjem. Glock i saradnici (1975) utvrdili su na americkim adolescentima da je socioekonomska i obrazovna deprivacija snažno asocirana sa predrasudama o Jevrejima i Afroamerikancima. Negativna socijalna mobilnost – propadanje na socijalnoj lestvici – cesto se pominje kao faktor koji pogoduje razvoju predrasuda i stereotipa (teorija frustracije). Bettelheim i Janowitz (1964) zakljucili su na osnovu svoje studije provedene na veteranima Drugog svetskog rata da je najjaca veza između netolerancije i doživljaja uskraceniosti i socijalnog propadanja, što ide u prilog tezi da je socijalna frustracija jedan od najsnažnijih izvora predrasuda. Nešto kasnije, Bagley i Verma (1979) potvrdili su te nalaze na britanskom, a Hodge i Treiman (1966) na americkom uzorku. Neki nalazi pokazuju da socijalno propadanje bliskih osoba u odnosu na ino-grupu može biti važnije za stav prema doticnoj ino-grupi nego vlastita relativna deprivacija (Appelgryn & Nieuwoudt, 1988; Guimond & Dube-Simard, 1983; Vanneman & Pettigrew, 1972).

Cinjenica da postoje individualne razlike u izraženosti stereotipija odavno je poznata. Visoke korelacije između stereotipa prema razlicitim narodima, uključujući i one nepostojece, indikator su nekog dubljeg izvora varijabiliteta. Intresovanje za veze socijalnih fenomena i osobina licnosti dobile su svoj podsticaj u radovima Adorna (Adorno i sar., 1950) o autoritarnoj licnosti. On je, na primer, utvrdio korelaciju od 0.74 između antisemitizma i predrasuda prema Afroamerikancima. Hyman i Sheatsley (1954) smatraju da objašnjenje za konzistentnost u izraženosti predrasuda ne treba tražiti u specificnostima grupa na koje se predrasude odnose vec u nekoj opštoj dispoziciji unutar same osobe, ali veruju da organizacioni faktor koji je u osnovi te opšte dispozicije može biti socijalni. Mnogi autori se slažu da razlog za to što su predrasude široko rasprostranjene treba tražiti u unutrašnjoj dinamici licnosti (Adorno et al., 1950; Ashmore, 1970; Babad et al., 1983; Bagley et al., 1979; Harding et al., 1969).

Brojni socijalni i psihološki faktori se pominju kao faktori koji verovatno uticu na individualnu sklonost predrasudama: 1) agresivnost; 2) loša

prilagodnost; 3) nisko samopoštovanje, i 4) sistem verovanja i politickih uverenja. Mnogi prilično konzistentni nalazi ukazuju na vezu između agresivnosti, tj. hostilnosti i predrasuda (Patchen et al., 1977). Rezultati ovih istraživanja pokazuju da se osobe sa izraženim predrasadama ponašaju na mnogo agresivnije nego osobe s manje predrasuda (Donnerstein, Donnerstein, Simon, & Ditricks, 1972; Leonard & Taylor, 1981; Genthner & Taylor, 1973). Objašnjenje veze između agresivnosti, osim u već pomenutoj teoriji frustracija, nalazimo u tzv. teoriji žrtvenog jarca (Dollard, Doob, Miller, Mowrer, & Sears, 1939). Frustracija izaziva agresivne impulse koji, budući da je izvor frustracija nepoznat, nedostupan ili previše mocan, bivaju pomereni prema onoj grupi koja ne može uzvratiti udarac, najčešće nekoj manjinskoj grupi. Po tom shvatanju, predrasude treba promatrati kao ispunjenje agresivnog (hostilnog) nagona, a negativne stereotipe kao njegovu racionalizaciju. U nešto skorijoj reformulaciji ove teorije Berkowitz (1989, 1990) smatra da je negativni afekt medijator između neprijatnih dešavanja i agresivnosti. Nepovoljan događaj aktivira razmišljanja i secanja povezana sa besom, što vodi ka facilitaciji agresivnih akcija. Svakako da agresivnost nije nužno posledica frustracija. Altemeyer (1988) smatra da agresivnost i hostilnost, koje karakterišu sindrom autoritarne ličnosti, u stvari reflektuju globalni doživljaj sveta kao opasnog i ugrožavajućeg mesta.

Mnogo je indicija da slaba psihološka prilagodnost, koja se manifestuje kroz anksioznost, nesigurnost, nisko samopoštovanje i opšti neuroticizam, može predisponirati osobu za predrasude (Allport, 1954; Bagley et al., 1979; Ehrlich, 1973; Levin & Levin, 1982; LeVine & Campbell, 1972). Različita objašnjenja za vezu između loše prilagodnosti i predrasuda nalazimo u nekoliko teorijskih okvira kao što su teorija samouskladenosti (*principle of self-congruity*); teorija socijalne komparacije i psihoanalitička teorija ego-odbrana.

Ehrlich (1973) smatra da osoba ima generalizirani doživljaj sebe i drugih, i da njen pozitivan stav o sebi predstavlja osnov za prihvatanje drugih, dok negativan stav o sebi predstavlja osnov za odbacivanje drugih (*principle of self-congruity*). Ovaj pristup jasno pretpostavlja negativnu korelaciju između samopoštovanja i predrasuda.

Jahoda (1960) tvrdi da su predrasude ego-odbrane u funkciji zaštite ega od nadolazeće anksioznosti ili patoloških poriva. Ovaj pristup predviđa da će prihvatanje predrasuda dovesti do povećanja opšteg zadovoljstva i samopoštovanja kod osoba kod kojih je prisutna „pretnja” egu. Zato osoba sa izraženijim predrasadama ne mora imati viši neuroticizam i anksioznosti.

S druge strane, moguće je napraviti predviđanje da će osobe sa hronično niskim samopoštovanjem ili negativnim afektima biti sklonije da se porede sa osobama koje su niže na socijalnoj lestevici, tj. da brane svoj ego pripisujući drugim socijalnim grupama nižu vrednost (Bagley et al., 1979; Crocker et al., 1987; Wills, 1981). Po tom shvatanju očekuje se da nisko samopoštovanje bude povezano s višim predrasadama.

Teorija socijalnog identiteta (*Social Identity Theory* – Tajfel i Turner, 1979) ukazuje da je grupna identifikacija u funkciji glorifikacije “nas” (pa time i u funkciji podizanja licnog samopoštovanja) putem unižavanja (ali i stigmatizacije) “njih”. To, naravno, proizvodi negativne stereotipe, koji su veoma teško promjenljivi (Fein i Spenser, 2000). Može se zaključiti da su predrasude i stereotipi samo jedna odbrana globalnog samopoštovanja osobe kao specifična manifestacija principa maksimizacije globalnog samopoštovanja (Opacic, 1995)

Bagley i Verma (1979) opisuju nekoliko metodološki dobro zasnovanih studija o vezi između samopoštovanja, neuroticizma i rasnih predrasuda. Dobijene korelacije su bile ranga od .17 do .41, što ukazuje na slabu ili umerenu vezu između ovih fenomena. Hassan i saradnici (Hassan, 1975, 1976, 1978) utvrdili su korelaciju između anksioznosti, loše slike o sebi i opšte neprilagodivosti, na jednoj strani, i verskih, kastinskih i polnih predrasuda na drugoj strani.

Istraživanja u Južnoj Africi pokazuju suprotne tendencije. Dok na drugim mestima nalazimo pozitivne ili neznajne korelacije između samopoštovanja i predrasuda, kod belih Južnoafrikanaca nisko samopoštovanje procenjeno je nižim rasnim predrasudama (Duckitt, 1985, 1988; Heaven, 1983; Orpen, 1972). Orpen (1972, 1975) smatra da su ovi rezultati proizvod normativne prirode predrasuda u južnoafričkom društvu u to vreme i da kao takvi nisu mnogo uslovljeni psihološkim faktorima kao što su nisko samopoštovanje. Ovo bi, čini se, bilo dobro objašnjenje za nepostojanje korelacija, ali ne i za negativne korelacije.

ISTRAŽIVANJA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ) bila je multietnička država. Gotovo sve republike bivše SFRJ izuzevši Sloveniju imale su autohtono-multietničku strukturu. Posle strahota Drugog svetskog rata, autoritarna komunistička vlast vodila je represivnu politiku prema svakom potenciranju i naglašavanju etnicke pripadnosti. Proklamovana politika „bratstva i jedinstva” dovela je do potiskivanja međuetničkih animoziteta. Javno ispoljavanje etnicke distance najčešće je socijalno sankcionisano do nivoa krivičnog gonjenja. S druge strane, sve važne državne funkcije raspodeljivane su po etničkom ključu. Konverzija komunističkih elita u nacionalističke elite, koja se na donekle različit način desila u svim republikama bivše Jugoslavije krajem osamdesetih i razbijanje SFRJ doneli su na scenu druge vrednosti.

Medijski rat je poslužio kao „artiljerijska priprema” za prave ratne sukobe. Crno bela slika koju su karakterisale potpuna idealizacija vlastite etnicke grupe i istorije uz istovremenu demonizaciju druge etnicke grupe ili više drugih etničkih grupa, iznošenje na videlo raznih „istorijskih nepravdi”, revizija istorije i potpuna ili delimična rehabilitacija kolaboracionističkih (fašističkih) pokreta unutar vlastitog naroda, ponovno isticanje simbola koji imaju vrlo lošu konotaciju među drugim narodima, bila je u funkciji stvaranja tenzije. Pripadnost etničkoj grupi

postala je osnovno merilo vrednosti, a etnicka distanca dostigla je maksimum.

Sukob na teritoriji bivše Jugoslavije imao je mnoge karakteristike etnickog sukoba. Ljudi su po etnčkoj osnovi otpušteni s posla, zatvarani, torturirani i u krajnjoj instanci ubijani. Manjinske etnicke grupe su, najčešće prisilno, napuštale svoja tradicionalna mesta boravka i odlazile na područja u kojima je njihova etnicka grupa u većini.

Po završetku ratnih sukoba pokrenut je, uglavnom pod pritiskom međunarodne zajednice, proces povratka čija je svrha poništavanje posledica etnickog inženjerstva. Ovaj proces ni izbliza ne prati medijska priprema nalik onoj koja je do izbeglištva i dovela. I dalje su retki primeri u kojima se pripadnici druge etnicke grupe prikazuju u dobrom svetlu. I dalje su retki primeri u kojima se ističu dobri primeri saradnje među narodima. Etnički stereotipi, pejorativne verbalne sintagme, i dalje su dominantne u medijima, udžbenicima i istupima političara i javnih ličnosti (vidi Biro, 2005).

Merenje socijalne distance počiva na ideji da različite socijalne relacije podrazumevaju različit nivo emocionalne bliskosti odnosno udaljenosti, pa je samim tim, i prihvatanje određene relacije sa nekom apstraktnom osobom, pripadnikom određene grupe, odraz opšteg stava te osobe prema toj grupi. Od Parka (1902), koji je definisao koncept preko Bogardusa (1925), koji je sačinio jedan od najčešće upotrebljivanih instrumenata do današnjih dana, proveden je ogroman broj istraživanja koja su se bavila problemima socijalne distance.

U proteklih nekoliko decenija prostori bivše Jugoslavije bili su plodno tlo za ovakva istraživanja⁵⁴. Rezultati ovih istraživanja pokazuju da etnicka distanca koja je od 1960-ih do 1980-ih bila vrlo niska beleži nagli rast krajem 80-tih i tokom 90-tih, i maksimum dostiže 2000. godine. Nakon toga, uz povremene oscilacije, beleži se postepeno smanjivanje distance.

U poratnom periodu u regionu je napravljeno više istraživanja etnicke distance (Brajdić-Vuković, Bagić, 2003; GfK centar za istraživanje tržišta, 2002; Lucić, 1997; Puhalo, 2003; Turjacin, 2000; Turjacin, Čekrlija, Powell, Butollo; 2002; Vujadinović, 2003).

Zbog metodoloških promena, naše istraživanje je teško uporedivo sa drugim istraživanjima. Ipak ćemo pokušati da dobijene rezultate uporedimo sa nekim vremenski bliskim istraživanjima kao što su istraživanje koje su proveli Turjacin (2004), Brajdić-Vuković, Bagić, (2003), Puhalo (2003) i Vujadinović i sar. (2003). Rezultate ovih istraživanja ćemo prikazati tako da oni budu kompatibilni sa našim nalazima, što znači da ćemo ih rekodirati tako da uvek prikazuju procenat odbijanja ponudene relacije.

---

⁵⁴ Dobar pregled rezultata do 2001. godine može se naći u: Kuzmanović, B. (2001), *Etnička distanca u Crnoj Gori*, u: Đukanović, B; Kuzmanović, B; Lazić, M; Bečić, M: *Nacija i država* (str. 177-246), Podgorica: SoCEN, i M. Biro (2002). Za novije podatke pogledati Etnocentizam Srba u Srbiji pre i posle 5. oktobra 2000, *Nova srpska politička misao*, posebno izdanje 3, str. 57-64.

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Rezultati koje je dobio Turjacanin (2004) pokazuju da najveću distancu prema ostala dva naroda imaju Srbi iz Banja Luke, i to nešto veću prema Bošnjacima nego prema Hrvatima. Bošnjaci u federaciji imaju najveću distancu prema Srbima a potom prema Hrvatima. Ovi rezultati verno odražavaju intenzitet ratnih sukoba. Slične nalaze dobio je i Puhalo 2003.

Istraživanje provedeno na mladima u RS (Vujadinovic i saradnici, 2004) pokazuje najveću distancu u odnosu na Hrvate koja prevazilazi tradicionalno najveću distancu prema Romima i Albancima. Upečatljiva je činjenica da je distanca prema Bošnjacima sa kojima postoji iskustvo suživota u nekim slučajevima manja od tradicionalno niske distance prema Crnogorcima.

Tabela 1: *Distance po procentu odbijanja, Milici⁵⁵ 2003*

	Crnogorci	Hrvati	Bošnjaci	Albanaci	Romi
1. Da dode u moju zemlju kao turista	11	28	26	14	13
2. Da živi u mojoj zemlji	16	43	35	19	17
3. Da ide sa mnom u školu	16	42	10	26	23
4. Da živi u mojoj zgradi ili susedstvu	51	82	21	67	67
5. Da mi bude prijatelj	36	80	24	55	55
6. Da mi bude bracni partner	35	70	53	49	51

Interesantno je ove nalaze uporediti sa nalazima istraživanja Mijatovica i Previšica (1999 prema Kuzmanovic, 2001) .

Tabela 2: *Distance po procentu odbijanja, Hrvatska, 1999*

	Crnogorci	Srbi	Bošnjaci	Albanci	Romi
Da se iskljuci iz RH.	84	74	88	91	84
Da posjecuje moju zemlju kao turista.	70	75	70	69	73
Da stalno živi u mojoj zemlji	67	69	62	56	65
Da mi bude kolega na poslu	75	77	71	71	80
Da stanuje u mom susjedstvu, zgradi ili ulici	74	76	70	70	80
Da se družim s njim kao sa prijateljem	70	72	65	64	74
Da stupim u brak s njim	89	89	91	92	93

⁵⁵ Milici – mesto sa vecinskim Srpskim stanovništvom u blizini Srebrnice. Preradeno na osnovu Vujadinovic i sar. (2003).

Jasno se uocava da su sve distance drasticno manje od onih izmerenih u Hrvatskoj 1999. godine, izuzimajuci relacije prijateljstva i braka s Hrvatima.

Naša pretpostavka je da je etnicka distanca potencijalno vrlo važan faktor pomirenja i povratka. Da bismo proverili ovu hipotezu uporedili smo tri grupe ispitanika s obzirom na distancu izraženu prema drugim narodima sa područja bivše Jugoslavije. Logično je bilo pretpostaviti da je etnicka distanca najmanja kod povratnika, a najveća kod izbeglica.

METODOLOŠKA PITANJA

U istraživanju smo koristili modifikovanu verziju Bogardusove skale etnicke distance. Skala je od svog nastanka (Bogardus, 1925 prema Moghaddam and Weinfurt 2001) jedan od najupotrebljavanijih instrumenata u socijalnoj psihologiji. Razloge za to možemo naći u njenoj veoma brznoj i lakoj primeni u različitim kulturama. Skala je doživela mnoge modifikacije.

Pojedine logične pretpostavke koje se nalaze u osnovi ovog instrumenta dovedene su u pitanje u nekim ranijim istraživanjima. Prvo, zbog specifičnosti BHS jezika, dvostruke negacije prave probleme kod starijih osoba i osoba nižeg obrazovnog nivoa (Vujadinovic i sar. 2003). Tvrdnja koja je u ranijim verzijama bila prva, “Ne bih želeo da imam bilo šta s njim” i koja bi, po logici stvari, isključivala sve ostale relacije, zbunjivala je ispitanike pa se to u mnogim slučajevima nije dešavalo, tako da su se pojedinci slagali sa tom tvrdnjom a prihvatili neke relacije. Zato smo odlucili da navedenu tvrdnju izbacimo iz naše verzije skale.

Pored toga, neprihvatanje neke relacije, na primer da se ude u rodbinski odnos putem braka, može biti posledica opšte nespremnosti za brak, činjenice da je neko već u braku itd. Neprihvatanje odnosa prijateljstva može biti posledica neznanja jezika i sl. Zato nam se činilo da je jasnije, odnosno čistije za interpretaciju, kad se tvrdnje formulišu na obrnut način: “Smetalo bi mi da uđem u brak”, ili “Smetalo bi mi da radi sa mnom na radnom mestu”.

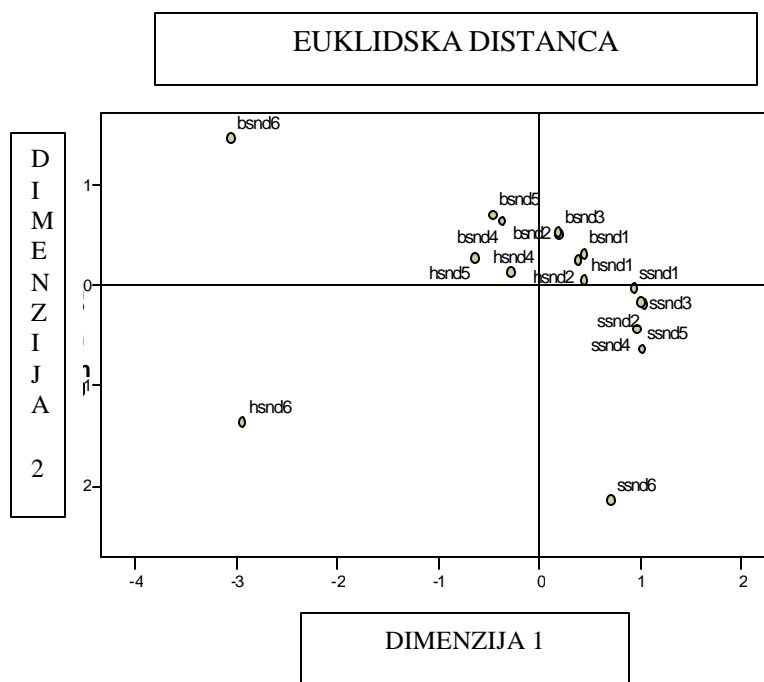
Trece, rang distanci koji je pretpostavljen Bogardusovom skalom: brak < prijatelj < susedstvo < kolega na poslu < državljanstvo (život u istoj zemlji) < dolazak u zemlju kao turista – ne odražava se u našoj kulturi (Vujadinovic i sar. 2003, Puhalo, 2003), što je u skladu sa stranim nalazima (Moghaddam & Weinfurt, 2001). Dva primera su tipicna: kada je rec o romskoj etnickoj grupi, mnogi Srbi prihvataju prijateljstvo, ali ne prihvataju susedski odnos; ili kada je rec o crnogorskoj etnickoj grupi, Srbi cesto prihvataju njene pripadnike kao bracne partnere ili prijatelje, ali ih istovremeno ne prihvataju kao kolege na poslu zbog postojanja stereotipa da su Crnogorci lenji, da stalno zauzimaju rukovodeca mesta itd.

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Nešto ranije prikazani rezultati Vujadinovica i saradnika (2003) pokazali su da je kod svih etnickih grupa, izuzimajući Bošnjake, veće odbacivanje susedskog odnosa nego odnosa braka i prijateljstva. Nije jasno da li je ovo posledica drugacijeg sistema vrednosti u odnosu na druge kulture (komšija je bliži od brata) ili je posledica cinjenice da je najkrvaviji aspekt rata bio komšijski rat, dobro prikazan u filmu „Lepa sela lepo gore”. Takode, došlo je do inverzije između prijateljstva i braka, što je verovatno posledica uzrasta ispitanika koji ljubav i brak doživljavaju kao nekontrolabilnu pojavu. Naše je mišljenje da su ovi rezultati posledica uzrasta ispitanika i cinjenice da oni već imaju iskustvo zajednickog života s Bošnjacima, ali ne i s drugim narodima.

Cetvrto, ne postoji ekvidistanca među različitim tipovima odnosa, tako da je distanca između prijateljstva i braka mnogo veća od svih ostalih (prihvatanje braka je daleko ređe od svih ostalih relacija). Na sledecem grafikonu prikazani su rezultati multidimenzionalnog skaliranja koji ovo jasno pokazuju.

Grafik 1: *Položaj različitih relacija u odnosu na različite etnicke grupe*

(U gornjem grafikonu početno slovo b znaci Bošnjaci, h-Hrvati i s-Srbi dok brojevi na kraju znace: 1-turista 2-državljanin, 3-kolega na poslu, 4-sused, 5-prijatelj i 6 –srodstvo putem braka).

REZULTATI I DISKUSIJA

U delu koji sledi bice prikazani rezultati dobijeni u ovom istraživanju. Prvo ce biti dat prikaz po procentu odbijanja razlicitih relacija kod razlicitih etnickih grupa pošto se pokazalo da postoji relativno visoka homogenost unutar razlicitih etnickih grupa bez obzira na status. Da bi se izbeglo nepotrebno gomilanje tabela, samo u slucajevima kada nam se to ucini kao važna dodatna informacija promatraće se separatno izbeglice, povratnici i domicilno stanovništvo. Zatim ce biti prikazani rezultati sumarnih razlika između grupa razlicitog gradanskog statusa. Na kraju cemo pokušati da dublje razumemo pojavu kroz analizu međusobnih korelacija između razlicitih distanci te kroz kroskorelacije između razlicitih prediktora i socijalne distance. Rezultati ce biti dovodeni u relacije s nalazima drugih istraživanja i odmah diskutovani.

Rasprostranjenost stavova koji su odraz ekstremnog šovinizma

Stavovi koji se ocituju u tvrdnji: “Smetalo bi mi da pripadnik određene nacije živi u mojoj zemlji” ili čak: “Smetalo bi mi da posećuje moju zemlju kao turista” svakako su odraz izrazite nacionalne netrpeljivosti, šovinizma, pa čak, u uslovima multietnickih zajednica, fašizma. U tabelama koje slede prikazana je proporcija osoba koje se slažu sa ovim tvrdnjama. U procesu repatrijacije i pomirenja ove osobe treba smatrati realnim izvorom opstrukcije .

Tabela 3: Procenat osoba kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe poseti njegovu zemlju kao turista

etnicka pripadnost	Srbin turista	Rom turista	Hrvat turista	Crnogorac turista	Bošnjak turista	Albanac turista
Bošnjak	10	3	3	3	0	1
Hrvat	12	11	1	9	7	12
Srbin	1	5	6	2	7	15
ostalo	2	7	2	2	2	5
Total	5	6	5	3	5	11

Ova tabela govori sama za sebe. Oko 15% Srba ne želi da vidi Albance čak ni kao turiste u svojoj zemlji. Bliska je proporcija Hrvata koji imaju slican odnos prema Albancima, Romima i Srbima. Među Bošnjacima Muslimanima ima oko 10 % onih koji su toliko ogorceni na Srbe da ih ne bi želeli videti ni kao turiste u svojoj zemlji.

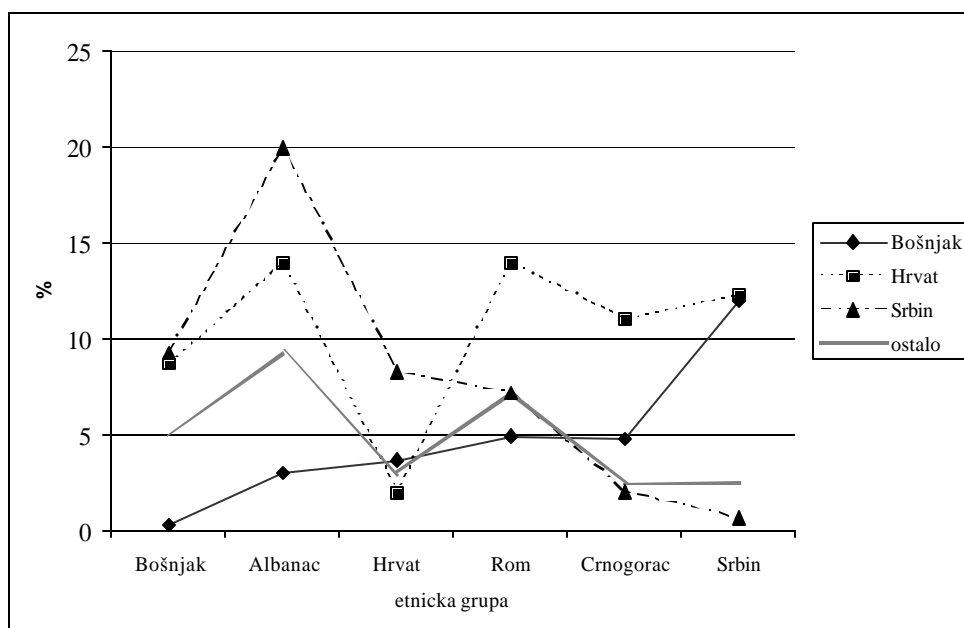
ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Ovaj trend je još bolje vidljiv kada je u pitanju suživot pripadnika različitih etničkih grupa u istoj državi.

Tabela 4: Procenat osoba kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe živi u istoj državi

etnička pripadnost	Srbin - živi u mojoj zemlji	Rom - živi u mojoj zemlji	Hrvat - živi u mojoj zemlji	Crnogorac - živi u mojoj zemlji	Bošnjak - živi u mojoj zemlji	Albanac - živi u mojoj zemlji
Bošnjak	11	5	3	5	0	3
Hrvat	12	14	1	11	9	14
Srbin	1	7	9	2	10	20
ostalo	2	7	2	2	5	10
Total	5	8	6	4	7	15

Grafik 2: Procenat osoba kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe živi u njihovoj zemlji

Vidimo da najmanju netrpeljivost imaju Bošnjaci, među kojima ima najveći postotak onih koji ne bi prihvatili Srbe kao sugradane (11%). Ovo je donekle iznenađujuće s obzirom na integralističku politiku koja je dominantna u bošnjačkom političkom korpusu u BiH. Činjenica da bi 11% Bošnjaka želelo da vidi jedinstvenu BiH bez Srba predstavlja ozbiljan konfliktni potencijal. Sličan

ETNICKA DISTANCA I ETNICKI STEREOTIPI
 KAO FAKTOR ODLUKE O POVRATKU

procenat ovakvih osoba nalazimo među Hrvatima - 12%. Ipak interesantno je da među Hrvatima ima više onih koji ne bi želeli da vide Albance i Rome kao svoje sugradane (14%). Odnos prema Romima među Srbima i Bošnjacima odgovara proporciji glasaca ekstremno desnih stranaka u Evropi dok je u Hrvatskoj nešto povišen.

Najekstremnije odbijanje suživota u istoj državi (20%) vidimo kod Srba spram Albanaca. Ako znamo da je dominantan politički stav u Srbiji da Kosovo po svaku cenu mora ostati u Srbiji, ovoj grupi ljudi valjalo bi postaviti pitanje da li se oni sa tim stavom slažu i, ako se slažu, gde bi onda živeli Albanci. Što se tiče odnosa Srba prema Crnogorcima, manje od 2% ispitanika Srba izjavilo je da bi im smetalo da žive u istoj državi sa Crnogorcima, što će reci da ideja zajednicke države sa Crnogorcima nema jaku opoziciju u Srbiji.

Buduci da naš uzorak nije reprezentativan, ove rezultate treba uzeti sa rezervom. Cini se da bismo dobili realniju sliku ako bismo razložili uzorak na domicilno stanovništvo, izbeglice i povratnike.

Tabela 5. Procenat povratnika kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe živi u njegovoj zemlji

etnicka pripadnost	Srbin - živi u mojoj zemlji	Rom - živi u mojoj zemlji	Hrvat - živi u mojoj zemlji	Crnogorac - živi u mojoj zemlji	Bošnjak - živi u mojoj zemlji	Albanac - živi u mojoj zemlji
Bošnjak	5	1	2	2	1	3
Hrvat	8	7	0	6	4	7
Srbin	2	7	3	2	4	17
ostalo	5	11	5	5	5	11
Total	3	6	3	3	3	12

Tabela 6. Procenat izbeglica kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe živi u njegovoj zemlji

etnicka pripadnost	Srbin - živi u mojoj zemlji	Rom - živi u mojoj zemlji	Hrvat - živi u mojoj zemlji	Crnogorac - živi u mojoj zemlji	Bošnjak - živi u mojoj zemlji	Albanac - živi u mojoj zemlji
Bošnjak	20	7	6	9	0	3
Hrvat	12	18	4	14	11	21
Srbin	1	10	13	2	15	25
ostalo	0	0	0	0	9	18
Total	8	11	9	6	10	18

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Tabela 7: *Procenat domicilnog stanovništva kome bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe živi u njegovoj zemlji*

etnicka pripadnost	Srbin – živi u mojoj zemlji	Rom – živi u mojoj zemlji	Hrvat – živi u mojoj zemlji	Crnogorac - živi u mojoj zemlji	Bošnjak - živi u mojoj zemlji	Albanac - živi u mojoj zemlji
Bošnjak	7	7	0	1	0	3
Hrvat	16	16	0	12	11	12
Srbin	0	5	10	2	11	19
ostalo	0	8	0	0	0	0
Total	4	8	7	4	9	15

Rezultati pokazuju da je među povratnicima najmanje onih koji ne prihvataju pripadnike drugih naroda kao sugradane. Istovremeno, najveće procenat neprihvatanja drugih naroda kao sugradana imamo među izbeglicama. Ubedljivo najveće neprihvatanje nalazimo kod Srba izbeglica u odnosu prema Albancima. Odmah zatim sledi odbacivanje Albanaca od strane Hrvata izbeglica. Dok je distanca Srba prema Albancima verovatno posledica nerešenog pitanja Kosova i aktuelnih meduetnickih tenzija, dotle je kod Hrvata ova distanca verovatno posledica ucešca Janjevaca u uzorku Hrvata izbeglica ili prosto netolerancije prema razlicitosti. Po nivou odbacivanja suživota sledi odnos Bošnjaka izbeglica prema Srbima (20%).

Sledeca grupa s kojom mnogi pripadnici drugih grupa odbijaju suživot jesu Romi, a to je posledica izrazito odbijajućeg stava Hrvata izbeglica i Hrvata domicilnog stanovništva. U identicnoj proporciji (16%) sledi odbijanje Srba od strane hrvatskog domicilnog stanovništva. Ovih 16% uvecano za 12% Hrvata izbeglica predstavlja, kako kroz svoje ucešce u birackom telu, tako i kroz direktnu opstrukciju na terenu najveću zapreku povratku Srba-izbeglica u Hrvatsku. U Federaciji BiH proporcija domicilnog stanovništva koje se protivi povratku je znatno manja - 7 %, ali zato ozbiljnu prepreku predstavljaju bošnjačke izbeglice.

Ako imamo u vidu negativne korelacije socijalne distance i spremnosti za pomirenje, jasno je da je nerešeno izbeglicko pitanje raketno gorivo za ekstremno desnicarsko biracko telo, te da predstavlja najveću zapreku procesu pomirenju. S druge strane, oko 20 % Bošnjaka, između 13% i 15 % Srba te 11% i 12 % Hrvata izbeglica ne treba racunati u one koji žele miran povratak na svoja ognjišta.

Relacije koje su relevantne za povratak

Prihvatanje drugih etnickih grupa kao suseda i kolega na poslu predstavlja minimalnu osnovu suživota i zato ove dve relacije smatramo najvažnijim za povratnike.

ETNICKA DISTANCA I ETNICKI STEREOTIPI
KAO FAKTOR ODLUKE O POVRATKU

Tabela 8: *Procenat stanovništva kome bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe radi sa njim u istoj firmi*

etnickska pripadnost	Srbin – radi u istoj firmi	Rom – radi u istoj firmi	Hrvat – radi u istoj firmi	Crnogorac - radi u istoj firmi	Bošnjak - radi u istoj firmi	Albanac - radi u istoj firmi
Bošnjak	10	6	3	4	0	3
Hrvat	13	16	1	10	9	16
Srbin	1	10	9	2	11	21
ostalo	2	12	2	5	7	10
Total	5	10	6	4	8	16

Kao što se moglo i pretpostaviti, situacija sa prihvatanjem kolegijalnog odnosa nastavlja isti trend neprihvatanja Albanaca i Roma.

Kada se radi o međusobnim odnosima Bošnjaka, Hrvata i Srba, međusobno odbijanje kolegijalnog odnosa se kreće oko 10 %. Najizraženije odbijanje ovog odnosa prisutno je kod Hrvata u odnosu na Srbe. Naime, 13% ispitanika je izjavilo da bi im smetalo da Srbin radi u istoj firmi. U tri puta više slučajeva Hrvati odbacuju Bošnjake kao kolege na poslu nego što Bošnjaci odbacuju Hrvate.

Tabela 9: *Procenat ispitanika kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe bude prvi komšija*

etnickska pripadnost	Srbin – prvi komšija/ komšinica	Crnogorac - prvi komšija/ komšinica	Hrvat – prvi komšija/ komšinica	Bošnjak - prvi komšija/ komšinica	Rom – prvi komšija/ komšinica	Albanac - prvi komšija/ komšinica
Bošnjak	15	6	4	0	13	8
Hrvat	15	12	2	12	22	19
Srbin	1	2	15	16	19	30
ostalo	2	5	2	7	14	17
Total	6	5	10	12	18	23

Kada je rec o susedskim odnosima, zadržan je isti obrazac kao i kod ranijih relacija. Imajući u vidu relacije Srba, Hrvata i Bošnjaka, neprihvatanje susedskih odnosa je gotovo simetrično (15-16%). I dalje su susedski odnosi sa Romima i Albancima neprihvatljiviji od međusobnih susedskih odnosa između ove tri etnicke grupe.

Buduci da je susedski odnos naročito relevantan za povratak, ove rezultate smo razložili s obzirom na građanski status ispitanika.

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Tabela 10: *Procenat povratnika kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe bude prvi komšija*

etnička pripadnost	Srbin – prvi komšija/komšinica	Crnogorac - prvi komšija/komšinica	Hrvat – prvi komšija/komšinica	Bošnjak - prvi komšija/komšinica	Rom – prvi komšija/komšinica	Albanac – prvi komšija/komšinica
Bošnjak	8	18	3	5	0	8
Hrvat	8	18	0	7	5	14
Srbin	1	17	6	2	7	22
ostalo	5	11	5	5	5	16
Total	4	17	4	3	5	18

Tabela 11: *Procenat izbeglica kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe bude prvi komšija*

etnička pripadnost	Srbin – prvi komšija/komšinica	Rom – prvi komšija/komšinica	Hrvat – prvi komšija/komšinica	Crnogorac - prvi komšija/komšinica	Bošnjak – prvi komšija/komšinica	Albanac – prvi komšija/komšinica
Bošnjak	24	10	8	9	0	9
Hrvat	15	27	5	15	17	25
Srbin	1	24	25	2	26	38
ostalo	0	18	0	0	18	18
Total	10	21	16	6	17	27

Tabela 12: *Procenat domicilnog stanovništva kome bi smetalo da pripadnik određene etnicke bude prvi komšija*

etnička pripadnost	Srbin – prvi komšija/komšinica	Rom – prvi komšija/komšinica	Hrvat – prvi komšija/komšinica	Crnogorac - prvi komšija/komšinica	Bošnjak – prvi komšija/komšinica	Albanac – prvi komšija/komšinica
Bošnjak	10	10	0	1	0	4
Hrvat	22	21	1	15	15	18
Srbin	0	17	15	2	18	31
ostalo	0	17	0	8	0	17
Total	5	17	10	4	14	24

Ovako razloženi rezultati pokazuju još turobniju sliku. Ako se isključe povratnici kod kojih, ako za trenutak zanemarimo ekstremno loš stav Srba prema Albancima,

proporcija neprihvatanja drugih nacija odgovara proporciji desničarskog birackog tela u normalnim državama, izbeglice i domicilno stanovništvo u jako visokim proporcijama (od 10% do 26%) odbacuju pripadnike etnickih grupa sa kojima su bile u konfliktu (Bošnjaci i Hrvati Srbe i obrnuto) kao susede. I u ovom slučaju proporcija odbijanja među izbeglicama je nešto veća nego među domicilnim stanovništvom kada je reč o Bošnjacima i Srbima. Dakle, i 10 godina nakon završetka ratnih sukoba, uprkos ogromnim sredstvima međunarodne zajednice uloženi u proces pomirenja, prihvatanje multietničkog susedstva za veliki broj ljudi predstavlja problem. Da li je u pitanju strah od obnavljanja konflikta ili šovinističke predrasude, to na osnovu ovih rezultata ne možemo zaključiti.

Ipak, rezultati su nešto povoljniji od onih do kojih su došli Brajdic-Vuković, Bagić (2003).

U tom istraživanju većina ispitanika nije delila mišljenje da je povratak izbeglih Srba dobar za Hrvatsku. Tako je mislilo 63% ispitanika domicilne populacije Hrvata i 47% ispitanika referentne grupe. Samo 26% ispitanika iz domicilne populacije Hrvata smatralo je da bi povratak Srba mogao da bude dobra stvar za Hrvatsku. Većina ispitanika je izrazila stav da bi povratak mogao povećati negativne tendencije u krajevima u koje bi Srbi trebalo da se vrate, a tu je i strah da će povratak još više povećati nezaposlenost.

Samo 7% ispitanika u oba uzorka smatra da svim izbeglim Srbima koji žele da se vrate treba dozvoliti povratak, a još oko 30% u oba uzorka smatra kako treba dozvoliti povratak onima koji nisu počinili neki ratni zločin. Značajan broj ispitanika, oko 30%, izjasnilo se da su Srbi svojevoljno napustili Hrvatsku te im zbog toga povratak ne bi smeo biti dozvoljen. Zabrinjavajuća je činjenica da su svi ispitanici kojima ne bi smetalo da se izbegli Srbi vrate izjavili kako se ne bi družili s njima. Ispitanicima iz Hrvatske uglavnom se nije svidela ideja bilo kakve pomoći Vlade Hrvatske Srbima povratnicima. Veći broj (domicilna populacija Hrvata 42%, referentna grupa 32%) izrazio je mišljenje da Vlada Hrvatske ne bi uopšte trebalo da pomaže izbeglim Srbima.

Kada se politika meša u privatni život

Prijateljstvo

Složićemo se da su prijateljstvo i brak relacije koje su privatna stvar svakog pojedinca. Ipak, to na ovim područjima nije baš tako. Budući da prijateljske relacije nikada nisu bile predmet popisa, nemamo dostupne nikakve zvanične podatke za prihvatanje odnosno odbacivanje odnosa prijateljstva, tako da nam za poredenje preostaju samo rezultati drugih istraživanja.

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Tabela 13: *Procenat ispitanika kojima bi smetalo da pripadnik određene etnicke grupe bude prijatelj*

etnicna pripadnost	Srbin - prijatelj/ prijateljica	Rom - prijatelj/ prijateljica	Hrvat - prijatelj/ prijateljica	Crnogorac - prijatelj/ prijateljica	Bošnjak - prijatelj/ prijateljica	Albanac - prijatelj/ prijateljica
Bošnjak	22	15	6	9	0	8
Hrvat	15	21	3	14	13	19
Srbin	1	19	18	2	18	31
ostalo	2	14	5	5	10	17
Total	8	19	12	6	13	24

Rezultati jasno pokazuju iste paterne odnosa kao i raniji podaci, pri čemu su procenti nešto malo viši nego kada je rec o poslovnom odnosu i susedskom odnosu. Interesantno je da Hrvati odbacuju Srbe i Bošnjake kao prijatelje u gotovo identičnom procentu (15% i 13 %) dok Albance i Rome odbacuju u znatno većem procentu (19% i 21%). Istovremeno, Bošnjaci u mnogo manjoj proporciji (6%) odbacuju Hrvate nego što Hrvati odbacuju njih (13%).

Srbi u identičnom postotku (18%) odbacuju i Bošnjake i Hrvate, ali je odbacivanje Albanaca vrlo visoko (31%). U tabeli koja sledi vidi se opšti trend za populaciju u Srbiji.

Tabela 14: *Procenat odbacivanja odnosa prijateljstva Srba prema pripadnicima drugih etničkih grupa -uporedna analiza⁵⁶*

Period	Hrvati	Crnogorci	Muslimani- Bošnjaci	Albanci
1966	11	6	16	21
1985	5	3	3	11
2002	48	13	43	58
2004	18	2	18	31
IZBEGLICE	32	2	32	44
DOMICILNO	17	3	17	31
POVRATNICI	7	2	8	22

Prethodna tabela ukazuje da je u našem uzorku odbacivanje prijateljstva od strane svih grupa manje nego ono izmereno 2002. To može biti posledica kako promene vlasti, tako i činjenice da naš uzorak nije sasvim reprezentativan za populaciju

⁵⁶ Podaci za period 1966-2002 preuzeti iz Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje (2003): Neki indikatori raspoloženja građana Srbije na kraju 2002. godine, IDN, Beograd

Srbije, ali i mnogo konkretnije i isključivije formulacije odnosa u našem istraživanju⁵⁷.

Kada se promatra povratnička populacija i domicilno stanovništvo, vrednosti su bliske ili čak nešto niže od onih izmerenih 1966. Što se tice izbeglica vrednosti su nešto niže nego u opštoj populaciji Srbije 2002. godine, ali još uvek jako visoke.

Na osnovu ovoga je vrlo teško praviti neke generalizacije ali se nadamo da su u pitanju pozitivni trendovi. Što se tice Hrvatske i BiH nemamo podatke na osnovu kojih bi na odgovarajući način mogli vršiti poredenje. Ipak, izmerene vrednosti i za Hrvatsku znatno su niže od onih izmerenih koje referišu Mijatović i Previšić 1999, kao i od onih koje je dobio Puhalo 2003. u Federaciji BiH i RS.

Rezultati takode pokazuju da izbeglice u najvećem procentu odbijaju prijateljski odnos sa pripadnicima drugih naroda.

Brak

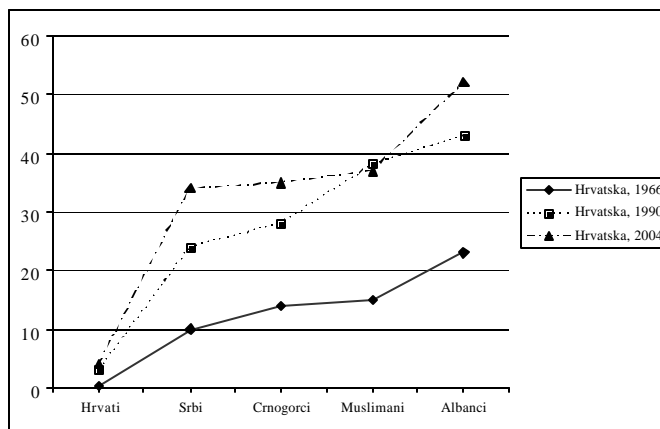
Postoji uverenje da je u bivšoj SFRJ bilo veoma mnogo puno multietničkih brakova (25% u Hrvatskoj, Mijatović, 1995, 36% u BiH - Biro, 2005)⁵⁸. Ono se često koristi kao argument da je SFRJ bila zemlja dobrih međuetničkih odnosa. Sigurno je da su ti odnosi bili znatno bolji nego što je to slučaj u poslednjih 15 godina. Grafikoni koji slede prikazuju situaciju u Hrvatskoj i Srbiji izmerenu pri kraju ere Aleksandra Rankovića 1966, pred sam početak rata 1990. godine i u vreme kada je vršeno ovo istraživanje.

---

⁵⁷ 100% - Prihvatio bih takav odnos ? Smetalo bi mi da imam takav odnos!

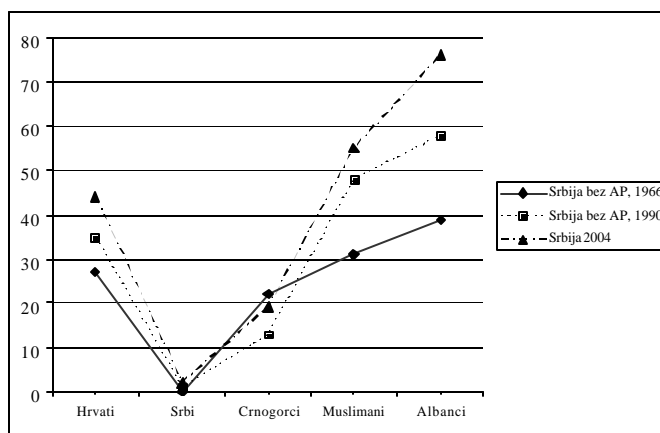
⁵⁸ Naši pokušaji da utvrdimo zvanične izvore ovih podataka završili su se neuspehom. Čak i ako su ovi podaci tačni, u šta autor na osnovu višegodišnjeg iskustva života u Hrvatskoj i Bosni sumnja, nacionalna pripadnost je bila relevantan faktor u izboru bračnog partnera jer bi po verovatnosti trebalo očekivati da, na primer, unutar neke manjinske zajednice koja čini 10 posto populacije otprilike 90 % muškaraca bude oženjeno ženama iz većinske zajednice odnosno 90% žena udato za pripadnike većinskog naroda. Budući da to nije tako, nedvosmisleno se može reći da je etnička pripadnost i ranije bila relevantna pri izboru partnera.

Grafik 3: *Proceniti odbijanja odnosa braka sa određenim etničkim grupama u Hrvatskoj⁵⁹ - uporedni prikaz*

Grafikon jasno pokazuje da se aktuelno prihvatanje odnosa braka još uvek nalazi negde iznad onog stanja koje je bilo prisutno 1966. i 1990. godine: najveća je distanca prema Albancima, zatim slede Bošnjaci, Srbi i Crnogorci koji su negde na istom nivou između 35% i 40%.

Grafik 4: *Proceniti odbijanja odnosa braka sa određenim etničkim grupama u Srbiji⁶⁰ - uporedni prikaz*

⁵⁹ Vrednosti za 1966. i 1990. preuzete i prilagodene iz Pantic, D. (1991) Nacionalna distanca gradana Jugoslavije u Bacevic, L.J. (ed.) Jugoslavija na kriznoj prekretnici, IDN, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.

⁶⁰ Vrednosti za 1966. i 1990. preuzete i prilagodene iz Pantic, D. (1991) Nacionalna distanca gradana Jugoslavije u Bacevic, L.J. (ed.) Jugoslavija na kriznoj prekretnici, IDN, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.

Kao što se može videti iz grafikona, neprihvatanje relacije braka je veće nego što je to bilo u prethodna dva istraživanja. To je naročito izraženo u odnosu prema Albancima. Pitanje je da li se u Srbiji nastavlja trend povećanja etnicke distance ili su ovi nalazi posledica snažnije distance prema drugim narodima, prisutne u izbeglickoj populaciji koja je u ovom uzorku više zastupljena nego u realnoj populaciji.

Ipak, situacija je znatno bolja nego u Šiberovom istraživanju sprovedenom 1997. godine u Hrvatskoj. Na pitanje iz Bogardusove skale: "Da li biste prihvatili pripadnika ..... naroda da vam bude zet ili snaja", svega 21% Hrvata je prihvatilo srodstvo sa Srbima, a 23% sa Bošnjacima (Šiber, 1997). Takode, rezultati su nešto povoljniji nego u istraživanju 2002. u Srbiji i 2003. u BiH. Srbi u Srbiji su u proporciji od 49% prihvatili rodbinsku vezu sa Hrvatima, a od 36% sa Bošnjacima (Biro i sar., 2002). Godine 2003, 25% Bošnjaka iz Federacije bi prihvatilo krvno srodstvo sa Hrvatima, a 20% sa Srbima. Najveću etnicku distancu ispoljavaju Srbi iz Republike Srpske – svega 16% bi prihvatilo krvnu vezu sa Hrvatima, a 14% sa Bošnjacima (Puhalo, 2003)!

Razlike u etnčkoj distanci između izbeglica, povratnika i domicilnog stanovništva

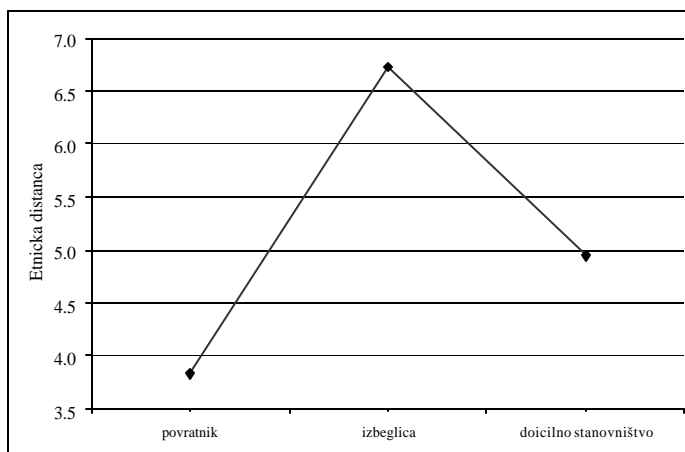
Da bismo odgovorili na pitanje da li postoje statistički značajne razlike između grupa (izbeglica, povratnika i raseljenih) uporedili smo grupe s obzirom na ukupnu socijalnu distancu. U tabeli koja sledi prikazani su rezultati analize varijanse.

Tabela 15: *Socijalna distanca - razlike u prosečima između ispitanika različitog građanskog statusa*

Povratnik	Domicilno	Izbeglica	F(2,1501)	Sig.
3,83	4,94	6,73	29.570	000

Rezultati analize varijanse kao i *post hoc* testovi (Tuckeyev HSD) pokazuju da između svih grupa postoje značajne razlike. Kao što se vidi iz grafikona rezultati potvrđuju naša očekivanja. Povratnici imaju najnižu distancu, a izbeglice najvišu.

Grafik 5: Proseci grupa

Ovi rezultati jasno pokazuju da je socijalna distanca važan faktor povratka. Jasno je da bez promena u javnom mnenju, bez rada na snižavanju predrasuda i formiranju tolerantnijeg javnog mnenja nema većeg povratka. Jasno je, takode, da smo otkrili rupu u saksiji, ali se pitamo zašto se i dalje ozbiljno i sistematično ne radi na tome?

Veze između etničke distance prema različitim etničkim grupama

Pored jednostavnog opisa stanja nas je u ovom radu zanimalo da li postoji kongruentnost između intenziteta distanci između različitih grupa. Takva korelacija bi ukazivala na neki dublji izvor ove pojave. Uz to, zanimalo nas je koji su to faktori koji direktno ili posredno "uticu" na etničku distancu.

U tekstu koji sledi osvrnucemo se na nivo povezanosti između izraženosti različitih stereotipa. Intenzitet predrasuda prema svakoj pojedinačnoj etničkoj grupi izracunat je kao ukupan broj odbijenih relacija. Buduci da su u konfliktu na ovim područjima različite etničke grupe bile na različitim stranama, ove korelacije su izracunate odvojeno za svaku od grupa.

Tabela 16: Korelacije između distance prema različitim narodima kod Bošnjaka

	Rom	Albanac	Crnogorac	Hrvat	Srbin
Rom	1	,602 ^(**)	,494 ^(**)	,446 ^(**)	,487 ^(**)
Albanac	,602 ^(**)	1	,445 ^(**)	,421 ^(**)	,365 ^(**)
Crnogorac	,494 ^(**)	,445 ^(**)	1	,757 ^(**)	,643 ^(**)
Hrvat	,446 ^(**)	,421 ^(**)	,757 ^(**)	1	,635 ^(**)
Srbin	,487 ^(**)	,365 ^(**)	,643 ^(**)	,635 ^(**)	1

** Korelacija značajna na nivou 0.01 (test 2-kraja).

* Korelacija značajna na nivou 0.05 (test 2-kraja).

ETNICKA DISTANCA I ETNICKI STEREOTIPI
KAO FAKTOR ODLUKE O POVRATKU

Tabela 17: *Korelacije između distance prema različitim narodima kod Hrvata*

	Rom	Albanac	Crnogorac	Srbin	Bošnjak
Rom	1	,769 ^(**)	,683 ^(**)	,579 ^(**)	,694 ^(**)
Albanac	,769 ^(**)	1	,687 ^(**)	,555 ^(**)	,706 ^(**)
Crnogorac	,683 ^(**)	,687 ^(**)	1	,846 ^(**)	,712 ^(**)
Srbin	,579 ^(**)	,555 ^(**)	,846 ^(**)	1	,589 ^(**)
Bošnjak	,694 ^(**)	,706 ^(**)	,712 ^(**)	,589 ^(**)	1

** Korelacija značajna na nivou 0.01 (test 2-kraja).

* Korelacija značajna na nivou 0.05 (test 2-kraja).

Tabela 18: *Korelacije između distance prema različitim narodima kod Hrvata*

	Rom	Albanac	Crnogorac	Hrvat	Bošnjak
Rom	1	,594 ^(**)	,336 ^(**)	,494 ^(**)	,530 ^(**)
Albanac	,594 ^(**)	1	,237 ^(**)	,602 ^(**)	,646 ^(**)
Crnogorac	,336 ^(**)	,237 ^(**)	1	,302 ^(**)	,343 ^(**)
Hrvat	,494 ^(**)	,602 ^(**)	,302 ^(**)	1	,774 ^(**)
Bošnjak	,530 ^(**)	,646 ^(**)	,343 ^(**)	,774 ^(**)	1

** Korelacija značajna na nivou 0.01 (test 2-kraja).

* Korelacija značajna na nivou 0.05 (test 2-kraja).

Rezultati su gotovo identični s rezultatima koje su dobili Adorno (1950) i Hyman i Sheatsley (1954). Najveća kongruencija je prisutna kod Hrvata. Kod Bošnjaka se korelacije mogu podeliti u dve grupe: one koje ukazuju na opšti nivo ksenofobicnosti (korelacija između distance prema Romima i Albancima) i one koje se mogu pripisati konfliktu (distanca prema Srbima, Crnogorcima i Hrvatima). Korelacije između ova dva skupa su znatno niže nego one unutar tih skupova. Kod Srba odskacu korelacije distance prema Crnogorcima i distanci prema ostalim narodima koje su znatno niže od svih ostalih. Najviše su korelacije između distanci prema Bošnjacima i Hrvatima a zatim prema Albancima.

Korelati etnicke distance

U tekstu koji sledi pokušali smo da odgovorimo na pitanje koji su najvažniji korelati etnicke distance.

Na osnovu teorijskog pregleda iz našeg skupa varijabli izabrane su one za koje bi se moglo očekivati da su na jedan ili drugi način povezane sa etničkim stereotipima. Iako to nije metodološki najispravnije, napravljena je jedna agregatna mera distance za svaku osobu, tako što su sabrane sve odbijene relacije koje neki ispitanik navodi prema etničkim grupama koje su bile predmet ispitivanja. Rezultati su prikazani odvojeno za tri etnicke grupe.

ŽIVOT U POSLERATNIM ZAJEDNICAMA

Tabela 19: *Kroskorelacije između ukupne distance prema različitim narodima i različitih varijabli koje se pominju kao potencijalni prediktori predrasuda i stereotipa za sve tri etničke grupe*

	Etnicka distanca Bošnjaci	Etnicka distanca Hrvati	Etnicka distanca Srbi
Neuroticizam	,204^(**)	,205^(**)	,156^(**)
Ekstraverzija	-,141^(*)	-,220^(**)	,003
Otvorenost	-,142^(*)	-,095	-,088 ^(*)
Saradljivost	-,083	-,358^(**)	-,117^(**)
Savesnost	-,042	-,317^(**)	-,043
IES ukupni skor na skali uticaja događaja	,158^(**)	,142^(*)	,100^(**)
GSI SCL90-Global severity index	,176^(**)	,306^(**)	,154^(**)
Mizantropija	,185^(**)	,062	,175^(**)
Generalizirana kompetentnost	-,253^(**)	-,108	-,141^(**)
Self image	-,080	-,189^(**)	,045
Eksternalnost	,218^(**)	,021	,146^(**)
Životni stresori	,209^(**)	,119	,022
Životni stresori vezani za rat	,245^(**)	,139^(*)	-,009
Osiromašenje	,135^(*)	-,262^(**)	-,045
Ukupna mesečna primanja (7.4 kuna, 70 din, 2Km = 1 EUR)	-,108	,281^(**)	-,074 ^(*)
Da li je zaposlen	-,063	-,025	-,061
Obrazovanje	-,142^(*)	-,038	-,073 ^(*)
Broj dece	,069	,078	,043
Objektivni pokazatelji doživljaja kršenja ljudskih prava	,044	-,082	,015
Gde trenutno živite (1-grad, 2-selo)	-,031	-,012	,042
Da li je izbeglica	,235^(**)	,143^(*)	,193^(**)

** Korelacija značajna na nivou 0.01 (test 2-kraja).

* Korelacija značajna na nivou 0.05 (test 2-kraja).

Prethodna tabela daje nam obilje informacija. Prvo, rezultati potvrđuju nalaze iz literature o tome koje su varijable bitne. Rezultati dobijeni na bošnjačkom uzorku najbolje se uklapaju u predviđanja na osnovu literature po kojima slaba psihološka prilagodjenost, koja se manifestuje kroz **anksioznost, nesigurnost, nisko samopoštovanje i opšti neuroticizam, predstavlja predispoziciju osobe za predrasude i stereotipe** (Allport, 1954; Bagley et al., 1979; Ehrlich, 1973; Levin & Levin, 1982; LeVine & Campbell, 1972; Crocker et al., 1987; Wills, 1981;

Tajfel i Turner, 1979). **Rezultati se uklapaju i u socijalne teorije** (Brown, 1965, Duckitt, 1994; Glock et al., 1975; Bettelheim and Janowitz, 1964; Bagley and Verma, 1979; Hodge and Treiman, 1966; Appelgryn & Nieuwoudt, 1988; cf. Guimond & Dube-Simard, 1983; Vanneman & Pettigrew, 1972). Dakle, doživljaj globalne nekompetentnosti, eksternalni lokus kontrole, ratni stresori i njihove posledice, izbeglištvo, doživljaj ekonomskog propadanja, neuroticizam, globalno negativan doživljaj ljudi, niže obrazovanje introvertnost i zatvorenost za iskustvo karakterišu osobe kod kojih su stereotipi češće prisutni.

Rezultati na hrvatskom uzorku imaju određene sličnosti ali i ozbiljne razlike. Sličnosti se ogledaju u snažnoj prisutnosti psihopatologije i neuroticizma, loše slike o sebi, introvertnosti, stresnih događaja vezanih za rat i njihovih posledica, te izbeglištva kod osoba sa izraženijim stereotipima. Razlike su uočljive kada je rec kako o personalnim karakteristikama, tako i o socijalnim faktorima. Naime, u hrvatskom uzorku osobe koje su na neki način profitirale od rata, koje imaju veća mesečna primanja, koje su agresivnije i manje savesne imaju izraženiju distancu prema drugim narodima.

Ovaj nalaz pobija uticaj socijalnog propadanja (Bettelheim and Janowitz, 1964; Bagley and Verma, 1979; Hodge and Treiman, 1966; Appelgryn & Nieuwoudt, 1988; cf. Guimond & Dube-Simard, 1983; Vanneman & Pettigrew, 1972), ali daje neke argumente teoriji agresivnosti (Donnerstein, Donnerstein, Simon, & Ditrichs, 1972; Leonard & Taylor, 1981; Genthner & Taylor, 1973; Dollard, Doob, Miller, Mowrer, & Sears, 1939; Altemeyer, 1988; Berkowitz, 1989; 1990).

Rezultati dobijeni na srpskom uzorku su nešto manje jasni (nešto između), a globalno su nešto bliži bošnjackom uzorku. Verovatno bi razlaganje uzorka na RS i Srbiju, te izbeglice i domicilno stanovništvo, dalo nešto jasniju sliku.

Sa teorijske tačke gledišta pokazalo se da u svakoj od teorija ima zrnice istine. Najsporniji je uticaj socijalnih faktora koji u jednom slučaju deluje u jednom smeru, a u drugom slučaju u drugom. To nije moguće bez postojanja neke medijatorske varijable koja određuje u kom će smeru uticaj ići. Možda se radi o normativnoj prirodi predrasuda (Orpen, 1972, 1975), koja menja relacije između varijabli. Teorija frustracija kao osnova agresivnosti takode je ozbiljno uzdrmana jer je na hrvatskom uzorku socijalno napredovanje povezano sa većom agresivnošću i izraženijim predrasadama.

ZAKLJUČAK

Rezultati ovog rada ukazuju na nekoliko vrlo važnih momenata:

- 1) socijalna distanca je još uvek vrlo visoka i predstavlja ozbiljnu psihološku prepreku pomirenju;
- 2) najizraženija socijalna distanca postoji među izbeglicama;
- 3) da li kao posledica primenjene metode ili stvarnih političkih promena, primetan je blagi trend smanjenja distance;
- 4) postoje ozbiljne unutrašnje psihološke prepreke povratku izbeglica i pomirenju;
- 5) Rezultati pokazuju vezu između individualne patologije i socijalne distance, što upućuje na zaključak da lećeci individualnu patologiju lećimo i socijalnu.

Ogranicenja ovog rada najviše se odnose na strukturu uzorka. Naime, hipertrofirana zastupljenost izbeglica a pogotovo povratnika znatno pomera procenjene parametre u odnosu na populacijske, tako da opisane trendove treba uzeti sa rezervom.

LITERATURA

- Adorno, T., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., & Sanford R. (1950) *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Allport G. W. (1954) *The nature of prejudice*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Altemeyer B. (1988) *Enemies of freedom: Understanding right-wing authoritarianism*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Appelgryn, A. E.M., & Nieuwoudt, J. M. (1988) "Relative deprivation and the ethnic attitudes of blacks and Afrikaans speaking whites in South Africa", *Journal of Social Psychology*, 128: 311-324.
- Ashmore, R. (1970) "The problem of intergroup prejudice", u B. E. Collins (ed.), *Social Psychology*, 245-296, Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.
- Babad, E. Y., Birnbaum, M., & Benne, K. D. (1983) *The social self: Group influences on personal identity*, Beverly Hills: Sage.
- Bagley, C., & Verma, G. (1979) *Racial prejudice, the individual and society*, Westmead, England: Saxon House.
- Berkowitz, L. (1989) "Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation", *Psychological Bulletin*, 106: 59 - 73 .
- Berkowitz, L. (1990) "On the formation and regulation of anger and aggression: A cognitive neoassociationistic analysis", *American Psychologist*, 45: 494-503.
- Bettelheim B., & Janowitz M. (1964) *Social change and prejudice*. London: Collier MacMillan.
- Biro, M., Mihic, V., Milin, P., Logar, S. (2002) "Did socio-political changes in Serbia changed the level of authoritarianism and ethnocentrism of citizens?" *Psihologija*, **35**: 37-47.
- Brajdic-Vukovic, M, Bagic, D. (2004) *Motivacijski i emotivni cimbenici povratka izbjeglica u domovinu te prihvacanja njihovog povratka od strane lokalnog stanovništva - empirijsko istraživanje*, Misija OESS-a u Republici Hrvatskoj, Zagreb.
- Brown, R. (1965) *Social psychology*, New York: Free Press.

- Crocker, J., Thompson, L. L., McGraw, K. M., & Ingerman, C. (1987) "Downward comparison, prejudice, and evaluations of others: Effects of self-esteem and threat", *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 907-916.
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N. E., Mowrer, O., & Sears, R. (1939) *Frustration and aggression*, New Haven: Yale University Press.
- Donnerstein, E., Donnerstein M., Simon S., & Ditrachs R. (1972) "Variables in interracial aggression: Anonymity, expected retaliation and a riot," *Journal of Personality and Social Psychology*, 22: 236-245.
- Duckitt, J. (1985) "Prejudice and neurotic symptomatology among white South Africans", *Journal of Psychology*, 119: 15-20.
- Duckitt, J. (1988) "Normative conformity and racial prejudice in South Africa", *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 114: 413-437.
- Duckitt, J. (1994) *The Social Psychology of Prejudice*, Praeger Publishers, Westport, CT.
- Ehrlich, H. J. (1973) *The social psychology of prejudice*, New York: Wiley.
- Fein, S., Spencer, J. S. (2000) "Prejudice as self-image maintenance: Affirming the Self through derogating others", u C. Stangor (ed.) *Stereotypes and Prejudice*, Philadelphia: Psychology Press.
- Festinger, L. (1957) *A theory of cognitive dissonance*, Stanford, California: Stanford University Press.
- Genthner, R., & Taylor, S. (1973) "Physical aggression as a function of racial prejudice and the race of the target", *Journal of Personality and Social Psychology*, 27: 207-210.
- Glock, C., Wuthnow, R., Piliavin, J., & Spencer, M. (1975) *Adolescent prejudice*, New York: Harper & Row.
- Guimond, S., Dube-Simard, L. (1983) "Relative deprivation theory and the Quebec nationalist movement: The cognition-emotion distinction and the personal-group deprivation issue", *Journal of Personality and Social Psychology*, 44: 526-535.
- Hamilton, D.L., Sherman, S.J. (1989) *Illusory correlations: implications for stereotype theory and research*; vidi Bar-Tal et al., 1989, pp. 59-82.
- Hamilton, D.L., Stroessner, S.J., Mackie, D.M. (1993) *The influence of affect on stereotyping: the case of illusory correlations*; vidi Mackie & Hamilton 1993, pp. 39-61.

Harding, J., Proshansky, H., Kutner, B., & Chein, I. (1969) "Prejudice and ethnic relations", u G. Lindzey & E. Aronson (eds.), *The handbook of social psychology*, Vol. 5 (pp. 1-76), Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.

Hassan, M. K. (1975) "Religious prejudice among college students: A sociopsychological investigation", *Journal of Social and Economic Studies*, 3: 101-107.

Hassan, M. K. (1976) "Self-image, social prejudice and child-rearing practices", *Asian Journal of Psychology and Education*, 1: 30-37.

Hassan, M. K. (1978) "A study of ethnocentrism, prejudice and related personality factors in Hindu and Muslim college students", *Psychologia*, 21: 1501-54.

Heaven, P. C.L. (1983) "Self-esteem and associated variables among white South Africans", *Journal of Social Psychology*, 119: 283-284.

Hewstone, M. (1990) "The ultimate attribution error? A review of literature on intergroup causal attribution", *European Journal of Social Psychology*, 20: 311-335.

Hill, T., Lewicki, P., Czyzewska, M., Boss, A. (1989) "Self-perpetuating development of encoding biases in person perception", *Journal of Personality and Social Psychology*, 57: 373-87.

Hill, T., Lewicki, P., Czyzewska, M., Schuller, G. (1990) "The role of learned inferential encoding rules in the perception of faces: effects of nonconscious self-perpetuation of a bias", *Journal of Experimental Social Psychology* 26: 350-71.

Hodge, R. W., & Treiman, D. J. (1966) "Occupational mobility and attitudes toward Negroes", *American Sociological Review*, 31: 93-102.

Hyman, H. H., & Sheatsley, P. B. (1954) "The authoritarian personality - A methodological critique", u R. Christie & M. Jahoda (eds.), *Studies in the scope and method of "the authoritarian personality"*, 50-122, Glencoe, Illinois: Free Press.

Kuzmanovic, B. (2001) "Etnicka distanca u Crnoj Gori", u Đukanovic, B; Kuzmanovic, B; Lazic, M; Bešić, M., *Nacija i država*, 177-246, Podgorica: SoCEN.

Leonard, K. E., & Taylor, S. P. (1981) "Effects of racial prejudice and race of target on aggression", *Aggressive Behavior*, 7: 205-214.

LeVine, R. A., & Campbell, D. T. (1972) *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes and group behavior*, New York: Wiley.

Mijatovic, A. (1995) "Obitelj i poremećaji socijalnog konteksta", *Društvena istraživanja*, 18/19, Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar".

- Moghaddam, F. M., Weinfurt, K., F. (2001) "Culture and Social Distance: a Case Study of Methodological Cautions", *Journal of Social Psychology*, 141: 1, 110.
- Mullen, B., Johnson, C. (1990) "Distinctiveness-based illusory correlations and stereotyping: a meta-analytic integration", *British Journal of Personality and Social Psychology*, 29: 11-28.
- Opacic, G. (1995) *Licnost u socijalnom ogledalu*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Orpen, C. (1972) "A cross-cultural investigation of the relationship between conservatism and personality", *Journal of Psychology*, 81: 297-300.
- Orpen, C. (1975). "Authoritarianism revisited: A critical examination of "expressive" theories of prejudice", u S. Morse & C. Orpen (eds.), *Contemporary South Africa: Social psychological Social psychological perspectives*, 103-111, Johannesburg: Juta and Co.
- Pantic, D. (1991) "Nacionalna distanca gradana Jugoslavije", u Bacevic, LJ. (ed.) *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, IDN, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Patchen, M., Davidson J., Hoffman, G., & Brown, W. (1977) "Determinants of students' interracial behavior and opinion change", *Sociology of Education*, 50: 55-75.
- Puhalo, S. (2003) *Etnicka distanca gradana Republike Srpske i Federacije BiH prema narodima bivše SFRJ*, Banja Luka.
- Rojahn, K., Petugrew, T.F. (1992) "Memory for schema-relevant information: a meta-analytic resolution", *British Journal of Personality and Social Psychology* 31: 81-109.
- Sedikides, C., Skowronski, J.J. (1991) "The law of cognitive structure activation", *Psychol. Inq.*, 2: 169-84.
- Šiber, I. (1997) "War and the Changes in Social Distance toward the Ethnic Minorities in the Republic of Croatia", *Politicka Misao*, 5: 3-26.
- Smith, E.R. (1993) "Social identity and social emotions: toward new conceptualizations of prejudice", u Mackie, D.M., Hamilton D.L. (eds.) (1993) *Affect, Cognition, and Stereotyping: Interactive Processes in Group Perception*, San Diego: Academic, 297-316.
- Smith, E.R. (1993) "Social identity and social emotions: toward new conceptualizations of prejudice", in Mackie, D.M., Hamilton, D.L. (eds.) (1993) *Affect, Cognition, and Stereotyping: Interactive Processes in Group Perception*, San Diego: Academic, 297-316.

Snyder, M., Miene, P. (1994) "On the functions of stereotype and prejudice", u Zanna, M.P., Olson J.M, (eds.) (1994) *Psychology of Prejudice: The Ontario Symposium*, Vol. 7. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Snyder, M., Miene, P. (1994) "On the functions of stereotype and prejudice" u Zanna, M.P., Olson, J.M, (eds.) (1994) *Psychology of Prejudice: The Ontario Symposium*, Vol. 7. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 33-54.

Stangor, C., McMillan, D. (1992) "Memory for expectancy-congruent and expectancy-incongruent information: a review of the social and social developmental literatures", *Psychological Bulletin*, 111: 42-61.

Stroebe, W., Insko, C.A. (1989) "Stereotype, prejudice, and discrimination: changing conceptions in theory and research", u Bar-Tal, D., Graumann, C.F., Kruglanski, A.W., Stroebe, W. (eds.) (1989) *Stereotyping and Prejudice: Changing Conceptions*, New York: Springer-Verlag, 3-34.

Tajfel, H., Turner, J. (1979) "An integrative theory of intergroup conflict", u W. Austin i S. Worchel (eds.) *The social psychology of intergroup relations*, Monterey, CA, Brooks/Cole.

Turjacanin, V. (2000) "Etnicke distance kod mladih u Republici Srpskoj", usmeno saopštenje na simpozijumu *Empirijska istraživanja u Psihologiji 2000*, Beograd.

Turjacanin, Cekrlija, Powell, Butollo (2002) "Etnicke distance i etnicki stereotipi studenata psihologije u Banjaluci i Sarajevu", usmeno saopštenje na simpozijumu *Empirijska istraživanja u Psihologiji 2002*, Beograd.

Vanneman, R., & Pettigrew, T. (1972) "Race and relative deprivation in the urban United States", *Race*, 13: 461-486.

Vujadinovic, B., Djukanovic, A., Petkovic, B. (2003) *Youth within the municipalities of Milici, Bratunac and Srebrenica – living conditions, social activities, expectations from the future and interethnic binding*, UNDP (Field Office Srebrenica), Milici.

Wills, T. A. (1981) "Downward comparison principles in social psychology", *Psychological Bulletin*, 90: 245-271.